Leedu kultuurisügis: leebe protest

Vaidas Jauniškis



Emotsionaalse kardiogrammi mõistmiseks on oluline järgnev kronoloogia: 22. septembril 2025 pidi toimuma aasta üks tippsündmusi, Mikalojus Konstantinas Čiurlionise 150. sünniaastapäeva tähistamine. Kogu aasta oli pühendatud Leedu kõige silmapaistvamale kunstnikule, kelle looming on seotud nii muusika kui ka kunstiga. Ent kultuuriinimeste jaoks tumestasid juubelit päevakajalised sündmused: samal ajal olid Leedu seimi valimistel enamuse saavutanud sotsiaaldemokraadid üritanud pikalt ja lootusetult moodustada uut valitsust koos Nemunase Koidiku (Nemuno Aušra) nimelise parteiga, kes on kuulsust kogunud oma antisemiitlike avalduste ja kohtus süüdi mõistetud parlamendiliikmetega. Kui Leedu president oli koalitsioonile survet avaldanud, väidetavalt riigi julgeoleku pärast muretsedes, võeti „koidikult" energiasektor ära ja anti asenduseks vastu kultuuriministeerium, mis oli varem määratud sotsiaaldemokraatidele. Sellise otsuse vastu protesteerides andis petitsioonile ühe päeva jooksul allkirja üle 36 000 inimese (kuu jooksul koguti 80 000 allkirja). 24. septembril esitletigi presidendipalees uut kultuuriministrit – piisas pooletunnisest telefonikõnest, et president, kes osales samal ajal ÜRO istungil Ameerika Ühendriikides, usaldas ministrikoha Čiurlionise-nimelise kunstide kooli lõpetanud tromboonimängijale, kes oli viimastel aastatel juhtinud makaronivabrikut. Ignotas Adomavičiuse *stand-up*'i ja *storytelling*'u elementidega *performance* presidendipalees purustas kõik lootuseriismed võimulolijate moraali ja kultuuriteadlikkuse suhtes. Ja 5. oktoobril tulvas üle suurte ja väikeste Leedu linnade Čiurlionise sümfooniline poeem „Meri". See oli võimsam ja asjakohasem Čiurlionise aasta tähistamine kui mistahes muu eelnevalt plaanitud üritus: eri linnades andsid kolm Leedu orkestrit kell



Protest Leedus 2025. aasta sügisel. Ekraanil Leedu Riiklik Sümfooniaorkester. Foto Mykolas Juodelė

14 tasuta kontserdi, salvestised kõlasid Vilniuse ülikooli suurest hoovist, väikeste Leedu linnade ja ka välismaiste linnade väljakutelt ning isegi inimeste pärani koduakendest.

Ühtekokku toimus kogu riigis ja 22 välisriigis 300 meeleavaldust. Samaaegselt toimus ühepäevane filmifestival, kus neljakümnes väikelinnas tutvustati Leedu filme ja nende loojaid.

Koalitsioonipoliitikud ja Nemunase Koidiku toetajad süüdistasid kultuuriinimesi konservatiivide, st opositsiooni algatustega kaasaminemises. Ent on ilmselge, et poliitikud ei suudaks nõnda lühikese aja jooksul nii võimast aktsiooni korraldada. Välkkiirelt moodustati Kultuuriassamblee (KA, www.kulturosasambleja.lt) 15-liikmeline



Leedu endine kultuuriminister Ignotas Adomavičius, kes oli ametis 25. septembrist 3. oktoobrini 2025. Foto Scanpix

algatusrühm, mis koosneb kultuurisündmuste korraldajatest: suurima kaasaegse tantsufestivali New Baltic Dance juht, lühifilmide festivali juht, rahvusgalerii ja rahvusteatri direktor, filmirežissöörid, produtsendid. Nad suunasid oma tegevuse traditsiooniliste parteide poolt kõige rohkem hooletusse jäetud aladele: maapiirkondadele. Sinna, kus valimistel hääletati Nemunase Koidiku poolt.

Selline kultuuritegelaste ühistegevus oli ootamatu ja vastuolus poliitikute (ja isegi poliitika analüüsijate) loogikaga. Poliitikud suhtusid kultuurisektorisse oma tavapärasel küünilisel moel: inimesed on siin kultuursed ja rahulikud, küll nad jäävad jälle vait ja neelavad järjekordse mõru pilli alla. Kui aga silmitseda Leedu kultuuri, näeme üha enam sotsiaalselt tundlikku kunsti. Juba pea kümme aastat on teatrites tehtud poliitiliselt aina kõnekamaid lavastusi (naiste õigused, LGBT+) ning mõned kunstnikud, eriti kaasaegse tantsu valdkonnas, on korraldanud avalikes kohtades *performance*'e, millega on väljendanud vastuseisu Venemaa sissetungile Ukrainasse. Koreograafid ja tantsijad Agnietė Lisičkinaitė ja Greta Grinevičiūtė, lavastajad Mantas Jančiauskas ja Jonas Tertelis ning dramaturg Rimantas Ribačiauskas kuuluvad põlvkonda, kes on üles kasvanud iseseisvas Leedus – nemad väljendavad oma arusaama demokraatiast. Ajaloolaste raamatud 1940. aastate kohta loovad samuti ühise tausta, rääkimata juba Ukraina sõjast ja selle tõttu teravnenud tajumisvõimest. Ning eks ka suvel toimunud meeleavaldused valitsuse korruptsiooni vastu julgustasid inimesi mitte enam vaikima.

Tähelepanuväärsel moel on meie ajaloos omaenda süsteemi vastu protestimine



Protest Leedus 2025. aasta sügisel presidendipalee ees. Tagaplaanil plakat „Nemunase Koidik ei ole meie kultuur!“. Foto Scanpix

ja demokraatia kaitsmine, enda huvide väljendamine äärmiselt haruldane (mitte segi ajada rahvaliikumisega Sąjūdis, kes võitles võõra süsteemi vastu). Protestikultuuri polnud varem ega ole ka siiani välja kujunenud (isegi sõdadevahelisel perioodil hävitati esimesed idud hoolikalt, pehme diktatuur tegi oma töö). Ja ometi tunnistan, et pärast 5. oktoobril kõlanud Čiurlionise „Merd“, pärast kõige võimsamat tõusulainet ootasin jätku, järgmisi laineharju ja seega järk-järgult kasvavat vastupanujõudu. Ent kasutusele võeti teised meetmed.

Kuni järgmise suure meeleavalduseni 21. novembril, st peaaegu kaks kuud, valitses vaikus. Seda häirisid vaid suletud uste taga toimunud Kultuuriassamblee kogunemised, st kultuurivaldkonnas tegutsevate inimeste omavahelised keskustelud. Pärast etendusi või kontserte lehvitati lippe, millel oli kuristikku langeva kultuuri sümbol, kuid avalik ruum jäi rahulikuks. Kas saaksime nimetada rahutusteks üliõpilaste kontserte valitsuskabineti akende all, kui ministrid hakkasid koju minema? Igal tööpäeval silmitsesid – süüdistavalt, kuid samuti rahulikult – presidendipaleed meeleavaldajad, kes seisid vaheldumisi poole tunni kaupa aktsioonis „Mina seisan lõpuni. Aga sina?“ (taas peamiselt avalikkuse tähelepanuga harjunud näitlejad). Nende ridu hakkasid kuu aega hiljem täiendama meeleavaldusest osavõtjad teistest linnadest. See oli kõige täpsem ja puhtam *performance*'i vormis protest, iga seal seisnud inimese isiklik rahumeelne seisukoht. Paraku tundsid poliitikud, kelle jaoks oleks olukord pidanud olema ebamugav, end endistviisi rahulikult, mõni hakkas protestijate taustal lausa selfisid tegema. Võib-olla ainult president tundis



Protest Leedus 2025. aasta sügisel presidendipalee ees. Foto Scanpix

teisiti, kui olulised kultuurisündmused, sealhulgas raamatumess, keeldusid teda (kes ta esitleb end kultuurihuvilisena ja vanade raamatute kogujana) patrooniks nimetamast. Samuti viidi iga-aastane riiklik kultuuri ja kunsti auhindade tseremoonia, mis tavaliselt on toimunud presidendipalees, sel aastal üle teise kohta.

Tänu valitud protestistrateegiale ei kannatanud keegi: kultuurisündmusi ei tühistatud ja publik aplodeeris kummardavatele esinejatele seistes nagu tavaliselt. Meie meeleavalduste ajal ei kolistanud keegi lusikatega ega kurdistanud kõrvu viledega. Me ei ole Lääne- või Lõuna-Euroopa, kus sellistel puhkudel kannatavad mõlemad pooled, sest suhteliselt võttes on kõik süüdi: nii need, kes ei hääletanud, kui ka need, kes hääletasid, ent ei julgustanud oma naabreid toetust avaldama ning hoidsid populistide solvangute korral keelt kultuurselt hammaste taga.

See-eest kääris avalik virtuaalne ruum ehk sotsiaalvõrgustikud ja meedia: kutsed kogunemistele, algatusrühmade avaldused, nende vastaste kommentaarid. Sajad intervjuud ja artiklid Leedus ning väljaspool Leedut. Protesteeriti internetis ja televisiooni

vahendusel, kuid mitte füüsiliselt. Kui 2010. aastal päästsid Facebook ja Twitter valla Araabia kevade sündmused, siis 2025. aastal sai Leedu kultuurisügis teoks suures osas digitaalses ruumis, mis ei pruukinud algoritmide abil jõuda paljude oluliste sihtrühmadeni, kes olid end sisse seadnud kas teistes mullides või asusid hoopiski mullimere taga. Kuid ometigi pidas uus kultuuriminister Ignotas Adomavičius tänu enneolematule tähelepanule ametis vastu vaid nädala (ta ei suutnud vastata ajakirjaniku küsimusele, kelle oma on Krimm), ja uus aseminister Aleksandras Brokas, Vene rütmoloogia „teaduse" asjatundja (kust see partei küll selliseid inimesi leiab?), oli sunnitud mõne päeva pärast samuti tagasi astuma. Paar kuud hiljem tundsime end lõpuks paremini: täideti nõue anda kultuuriministeerium sotsiaaldemokraatidele tagasi ja mitte lubada sinna ühtegi Nemunase Koidiku esindajat.

Kas boikotid, kultuuriasutuste sulgemised ja füüsilised marsid oleksid olnud tõhusamad? Me ei tea, sest seda võimalust ei proovitud. On selge, et valiti teine, nii-öelda vaikne protest: moodustati võrgustikke, kutsuti inimesi kaasa lööma, sõideti teistesse linnadesse ja loodi uusi tugirühmi, püüti teisitimõtlejatega kannatlikult diskuteerida. See oli kooskõlas algatusrühma *modus operandi*'ga: paljud nendest olid ju produtsendid, juhtimise eksperdid, nende lähenemisviis oli positiivne ja avardas auditooriumit.

Taktikat kritiseerisid poliitikavaatlejad, kes püüdsid oma analüüsidega avalikkuse ees plusspunkte teenida ja kutsusid inimesi üles ülbe parteijuhi nime mitte mainima (Nemunase Koidiku juht on Remigijus Žemaitaitis), kuna mainimisel tema reiting ainult tõuseb. Tegelikkus osutus hoopis vastupidiseks: nii parteijuhi kui ka presidendi reiting kukkus katastroofiliselt. Ilmnes, et mõjus hoopis teistsugune loogika: sotsiaalpoliitiline liikumine ei toimu raha ja finantseerimise pärast (nagu arvas uus peaminister Inga Ruginienė), liikumine võib olla hoopiski väljapool parteide huvisfääri (kuna parteid on ühed kõige ebapopulaarsemad institutsioonid Leedus). Liikumise suurim väärtus oli algusest peale ühtsustunde loomine erineva staatusega kultuuriorganisatsioonide, regioonide ja riigi erinevate sektorite vahel: proteste toetasid haridus-, meditsiini- ja põllumajandustöötajad. Tavapärased erimeelsused ja vaidlused valitsusväliste organisatsioonide ja avaliku sektori vahel jäeti kõrvale – esmalt ühine vaenlane, siis huvid.

Kas kõik lõppes *happy end*'iga? Kõigepealt, protest ei ole lõppenud, vaid on kasvanud poliitiliseks liikumiseks (kuid mitte parteiks). Kultuuriassamblee mõistis, et maapiirkonna sotsiaalne ja kultuuriline tõrjutus on populistide jaoks taevamanna. Seetõttu kuulutati detsember hariduse kuuks ja paljud Kultuuriassamblee liikmed sõitsid maale, et vestelda kultuurivaldkonnas töötavate inimestega, ja mitte ainult nendega. Kiiresti korraldati

kahepäevane rahvusvaheline foorum demokraatliku vastupanu teemal pealkirjaga „Kuidas podisevast katlast välja hüpata?", kus Gruusia, Moldova, Ungari, Slovakkia, Serbia, Poola ja Eesti (Eero Epner) esindajad jagasid kogemusi diktatuuri või populismiga oma kodumaal. Stsenaarium on igal pool sarnane: meedia ja riiklike kultuuriasutuste kontrolli alla võtmine seadusandluse või vallandamiste kaudu, institutsioonide suhtes usaldamatuse levitamine ja põhiseaduse muutmine. Paljude jahmatavate näidete hulgas kõlas üks hoiatus eriti aktuaalselt: *nad*[1] tulevad võimule kiiresti ja tempo ainult kiireneb. Mitmeaastane periood Poolas asendatakse mõne kuuga Slovakkias ja lausa ühe päevaga Leedus. Mõni muudetud seadus ja – *voilà*, võim ongi juba *nende* käes. Balti riigid peavad veel vastu, kuid on proovile pandud. Leedus pole *nad* küll täit võimu saavutanud, seda peamiselt tänu aktiivsetele valitsusvälistele organisatsioonidele, keda valitsus ei saa kontrollida.

Ent ka poliitikud ei istunud, käed rüpes: peaaegu nagu kättemaksuks vähendati juba niigi nappi kultuurieelarvet ning seejärel võeti otsekui revolutsiooniajaloo õpikust kasutusele meetmed riigitelevisiooni direktori vallandamiseks. Televisiooni, mis pühendas palju eetriaega kultuuriinimeste protestidele ja võimulolijate kritiseerimisele. Sestap jagasid kultuuritegelased enne jõulupühi oma protestikogemusi ajakirjanikega ja kogunesid kolm päeva järjest seimihoone ette meeleavaldusele. Tänu opositsioonile ja protestidele peatati katse väe ja võimuga kehtestada uus avalik-õigusliku ringhäälingu seadus. Sotsiaaldemokraatidest parlamendiliikmed sõitsid Brüsselisse, et selgitada Euroopa Komisjonile oma ebademokraatlikku käitumist. Seega on olukord praegu pausile pandud. Aga inimesed peavad endiselt valvet ja maapiirkondades moodustatakse oma väikeseid kultuuriassambleesid. Mis saab edasi, jääb vaid oletada, kuid tundub, et ees ootab „lahing lahingu järel".

Valvsus peaks ainult tugevnema, et säilitada valitud suund ja mitte naasta aega, mil valitsesid deviisid „kunst kunsti pärast" ja „poliitika on räpane", mis oli väga mugav neile, kes tegelikult poliitika räpaseks tegid. Kultuuriassamblee valitud strateegia „minna rahva sekka", hooletusse jäetud maapiirkondadesse, on ilus omamoodi demokraatia raamatukandmise[2] strateegia, kuid nõuab paljudelt inimestelt tohutut pingutust: suhtlemist nii reaalsete inimeste kui ka trollidega ning sõdimist kohalike „kuningate" ja omavalitsusjuhtide levitatava hirmukultuuri vastu. Strateegia osa on pakkuda pigem vestlusi kui

[1] *nad/nemad* – ohtlikud tegelased Ričardas Gavelise kultusromaanist „Vilniuse pokker", kel pole nime ega nägu, kuid kes on suurima destruktiivse võimu käsilased. *Tõlkija märkus.*

[2] Aastatel 1864–1904 oli Leedus leedukeelse kirjanduse täielik keeld ning sellal levitasid raamatuid salakaubana raamatukandjad (peamiselt Ida-Preisimaalt). *Tõlkija märkus.*

loenguid, pigem küsimusi esitavat kui rahustavat kunsti. Kultuur, mis on viimastel aastatel võitnud ohtralt auhindu välismaal, peab nüüd tunnustuse välja teenima kodus.

Töö, mis tähendab igapäevase demokraatia kinnistamist, ja mitte ainult Facebooki kontodel. Usk, et töövilja ei varasta mõni kauges külas luksusautoga pori pritsiv poliitiline lurjus, kes lubab mõne vahetult enne valimisi välja ilmunud loosungiga tuua nii raha kui ka odavaid komöödiaid. Lootus, et tõelisest kultuurist hakatakse aru saama ja et poliitikute sõnad hakkavad järk-järgult tähendama seda, mida nad tegelikult tähendavad.

Vaidas Jauniškis on Leedu teatrikriitik, publitsist, Leedu Muusika- ja Teatriakadeemia õppejõud.
Leedu keelest tõlkinud Tiiu Sandrak.



Protest Leedus 2025. aasta sügisel presidendipalee ees. Esiplaanil näitleja ja tsirkuseartist Viačeslavas Mickevičius koos plakatiga „Vilniuse eliidi uhkuse tikk-kontsad“. Foto Scanpix